

Heller Ágnes

Szikrák az Apokalipsziszból

Lehet-e ábrázolni a holokausztot?!

Adorno egyszer azt a megjegyzést tette, hogy Auschwitz után nem lehet verset írni. Kicsit később módosította a véleményét, mondván, a holokauszt elszenvedőinek joguk van felkiáltani fájdalmukban. Mégis, fent idézett nevezetes kijelentése egy másik, sokkal fontosabb kérdést is előhozott: írhat-e bárki is verset Auschwitzról? Lehet-e regényt írni vagy képet festeni Auschwitzról? Lehet-e zenét komponálni vagy filmet készíteni a holokausztról?

Kertész Imre nem is egyszer mondta azt, hogy a *Sorstalanság* nem a holokausztról szól. Legutóbb Nemes Jeles László beszélt ilyen értelemben a *Saul fia* című filmjéről. Igazuk van-e?

Létezik egy lényeges különbség ábrázolás és hivatkozás között. Nagyon sok regény, vers, film hivatkozik a holokausztra, azzal például, hogy olyan férfiak és nők történeteit mesélik el, akik elpusztultak vagy túléltek Auschwitzban, Buchenwaldban vagy a többi náci koncentrációs, illetve megsemmisítő táborban. A túlélők saját történetüket mondják, a saját borzalmaikról, rettegéseikről, éhezésükről, szenvedéseikről beszélnek. A történészek, szakmájuk szabályai szerint, beszámolnak arról, hogyan épültek a koncentrációs táborok, mi történt a Wannsee-konferencián, miben különbözik a koncentrációs tábor a megsemmisítő táborról, hány ember pusztult el, és hogy miért volt a lehetetlennel határos a tényleges ellenállás. Még azt a kérdést is felteszik, hogy az európai zsidók megsemmisítése vajon egy lépésről lépésre megtervezett vállalkozás volt-e, avagy az időben formálódott azzá, amivé. Mindezen említett munkák, legyenek bár költőiek vagy tudományosak, a holokausztra vonatkoznak, ám egyikük sem tekinthető a holokauszt ábrázolásának.

A „Holocaust mint kultúra” című előadásában Kertész Imre Auschwitzra mint egy transzcendentális szimbólumra hivatkozik. A zsidó-keresztény hagyományban – mondja Kertész – máig három transzcendentális szimbólum létezik: a Sínai, a Golgota és Auschwitz. Bár egyik sem ábrázolható, mégis, mindegyikük örök hivatkozási pont volt és marad elsősorban a művészetekben, de a történetírásban is, amennyiben az tudományos.

A képrombolók nem tettek különbséget hivatkozás és ábrázolás között. A különbségtételt a keresztény művészetnek köszönhetjük. Minden festmény, amely a kereszten függő Jézust mutatja, a Golgotára utal, de egyik sem közvetít többet a kereszten függő Jézusra való emlékezésnél. Ám az igazi ábrázolás mindig több, mint a tárgya. Shakespeare ábrázolt olyan legendás személyeket, mint Lear király vagy Hamlet. Amikor ezeket a neveket kimondjuk, vagy e szereplők egyikét megemlítyük, mindig ábrázolásról beszélünk. Azonban ha azt mondjuk, Sínai vagy Golgota, többről van szó, mint a Sínaira vagy a Golgotára történő bármilyen művészi vagy más hivatkozásról.

Kertész nyomtatékosította, hogy Auschwitz pontosan az a transzcendentális szimbólum, amely tagadja, visszaveszi, megszünteti a Sínai és a Golgota ígéreteit. Hasonlóan fogalmazott Thomas Mann *A törvény* című könyvében. A Sínairól beszél, az Istennel kötött szövetségről. Ezt a szövetséget törték szét a nációk. Így szólt a parancsolat: Ne ölj! Thomas Mann hozzáteszi: ennek ellenére a férfiak és a nők öltek. A nációk pedig megparancsolták: ölj! Vagyis a náci parancs ellenkezőjére fordítja, megtagadja a szövetség összes normáját, a régieket és az újakat egyaránt.

Auschwitz mint transzcendentális szimbólum más, mint az előző kettő, sőt, épp az ellenkezőjük. A végletes Gonosz szimbóluma, az irracionális. Minél inkább meg akarjuk magyarázni a holokausztot, annál kevésbé értjük. Sem a valódi lényege szerint, sem oksági alapon, sem pedig teleologikusan.

A gonosz mindenütt jelen van, bár a végletesen gonosz behatárolt, lévén a végletesség – általános értelemben – behatárolt jelenség, pontosabban a tér-időben behatárolt.

A gonosz maximái lényegük szerint gonoszak, a tudatalattiban is ott van a gonosz: abban a vágyban, hogy másoknak szenvedést okozunk. Bár, önmagukban nézve, egyik sem végletesen gonosz. A végletes gonosz a kettő kombinációja: a gonoszság maximái gerjesztik a kínzás és ölés iránti vágyat azzal, hogy erényként állítják be azokat.

Mi Auschwitz „igazi lényege”? Ha ezt meg szeretnénk határozni, ahhoz a szótárhoz kell fordulnunk, amit az Auschwitzról beszélők használnak. Időnként halljuk az „olyan volt, mint a pokol” típusú kijelentéseket, ám a pokol a bűnösök helye. Auschwitzban azonban mindenkit, ártatlant és bűnöst egyaránt megölték a gázkamrákban. A magzatokat az anyjuk méhében, a gyermekeket, de még a bűnösöket sem azért ölték meg, mert bűnösök voltak. „Borzalom”, „szörnyűség” – semmi értelmük ezeknek a szavaknak. Itt valami olyan történt, ami túl van az elképzelhetőn. Az áldozatok sem képzelhetők el, mi vár rájuk, amikor átlépték a légerek kapuját. Senki nem tudta elképzelni, hogy emberi lényeket, köztük csecsemőket, akik még csak ellenségnek sem minősültek, úgy pusztítsanak el, mint a rovarokat: gázzal. Auschwitz lényege hihetetlen volt.

Egy teljes nép szándékos megsemmisítése minden ok nélkül és egyetlen csapásra: ez volt Auschwitz lényege. És mindezt tudatosan úgy hajtották végre, hogy a legkisebb ráfordítással a legnagyobb hatást éri el. Mégpedig az úgynevezett „célirányos racionalitással”, a cél eléréséhez leginkább alkalmas eszköz megválasztásával. A cél maga, ugyanakkor, kezdettől fogva irracionális volt, hiszen lehetetlenség volt kivitelezni. A zsidó népet nem lehetett kiirtani.

Tehát a lényegre vonatkozó kérdésre adandó válasz nem a célra irányuló kérdésre adandó válasz. Egy cél racionalitása vagy nem racionalitása felveti a „miért” kérdését. Miért kellett pontosan ezt a célt kítűzniük? Miért volt éppen ez a cél lényeges a náciknak? Miért volt ez még a háború megnyerésénél is fontosabb? Miért fordították a nácik a hadászati szempontból nélkülözhetetlen vonatokat a zsidók egyre fokozódó mértékű deportálására?

Megelőlegezem a választ: azért, mert ezt a háborút az Isten ellen vívták. Ha kiirtják a zsidókat, az Isten választott népét, akkor egyúttal Krisztus létezésének egyetlen tanúit is kiirtják. És ha Krisztus egy tündérmesévé válik, a világmindenség, a jövő az egykor győzedelmes germán isteneké lesz, egy Wotané, Frickáé, Freiáé, Donneré és a hasonlóké. Az „északi faj”, visszanyervén saját harcos isteneit, soha többé nem fog elfordulni tőlük. Végezetül a Führer Isten helyébe lép.

Az eszme nem volt új. Az ember istenítése már érezhető volt. A filozófusok már kísérleteztek ezzel a gondolattal, a művészek (például Ibsen) ábrázolták az ennek az ígézetébe került embert, és az összes diktátor úgy viselkedett, mintha isten lenne: Sztálin ugyanúgy, mint Hitler. A náciizmus fontosabbnak tartotta az Isten elleni háborút az ellenségekkel szemben vívottnál.

Ezért annak a sokszor feltett kérdésnek, hogy „miért éppen a zsidók?” – nincs értelme. Senki más nem lehetett, csak a zsidók. Ezzel már meg is indokoltam azt a korábbi állításomat, hogy Hitler zsidók elleni háborúja egy nem megnyerhető háború volt. Hiszen az Isten elleni háborút nem lehet megnyerni.

Az általam eddig említett elméletek egyike sem adott választ arra a kérdésre, hogy mik voltak Auschwitz elégséges okai. Sem a végső ok, sem a cél nem magyaráz meg egy eseményt, ha nem ismerjük annak a kiváltó okát.

Felsorolok néhány lehetséges kiváltó okot Auschwitzra.

1. Az antiszemitizmus okozta Auschwitzot.

Igaz, hiszen antiszemitizmus nélkül Auschwitz nem lett volna lehetséges. Az antiszemitizmus, különösen az európai antiszemitizmus volt Auschwitz egyik feltétele, ezért enélkül Auschwitz soha nem lett volna lehetséges.

Mégis, az antiszemitizmus nem az elégséges oka Auschwitznak. Antiszemitizmus létezett már szinte mindenütt a modern Európában, ahogyan már több mint kétezer évvel korábban létezett az antijudaizmus és a judeofóbia. Ezek vezettek a pogromokhoz, a kiűzetésekhez, a kényszer-kikeresztelkedésekhez, a zsidóellenes törvényekhez, a hátrányos megkülönböztetések minden formájához, de soha nem vezettek szervezett tömeggyilkosságokhoz.

2. A totalitarianizmus okozta Auschwitzot.

Igaz, hiszen a totalitarianizmus volt Auschwitz egyik feltétele. A német totalitarianizmus nélkül Auschwitz nem lett volna lehetséges. A holokauszt megtörténtehez a totalitarianizmus több jellegzetesége is szükség volt. Köztük az ideológiára, esetünkben a rasszista ideológiára. Minden ideológia olyan társadalmi és politikai hitrendszer, amely nem cáfolható, és iránytűként mutat az ellenségre. Mindenki ellenségnek számít, aki nem osztja az adott ideológiát. Továbbá, az összes totalitáriánus állam, mindegy, hogy milyen ideológiával rendelkezik, erőszakot gyakorol a nem harcolókra, véletlenszerűen választja ki az áldozatait, és szinte kivétel nélkül mindegyik alkalmazza a népiirtást.

Mégis, a német totalitarianizmus nem volt a holokauszt oka, egyszerűen azért, mert a totalitarianizmus különböző ideológiákkal működhet. Miért a rasszizmus és miért pontosan a zsidók? Mert ez volt az a választás, amely nem kiterjesztette, hanem összpontosította a terror hatását azáltal, hogy kiiktatta az egyik leghatékonyabb eszközt, a random szelekciót.

3. Nem kevés filozófus szerint maga a modernitás volt Auschwitz hatékony előidézője. Mindenek-

előtt a hagyomány elvesztését említtem, annak a képességnek az elvesztését, amellyel az ember meg tudja különböztetni a jót a rossztól, azaz a nihilizmus termékeny talajából ütötte fel fejét a Gonosz. Az a gondolat, hogy Isten halott, az, hogy az ember korlátlanul képes mindenre, sőt, akár egyetlen ember is világalomra juthat, már a 19. század végén, a 20. század elején megfogalmazódott. Az univerzalizmus a vádlottak padjára kerül.

Valójában annak az elvesztését, hogy az ember képes legyen elmondani, mitől más a jó, mint a rossz, azaz a nihilizmust, amely a modernitás egyik arca, a holokauszt egyik feltételének tarthatjuk. Ugyanakkor a modernitás mozgósította azokat az erőket is, amelyek ellenálltak a náciizmusnak. Igaz továbbá, hogy a modernitás szellemisége szemben áll a holokauszt összes fent említett feltételével. Az univerzalizmus nyújtotta az egyetlen szükséges fegyvert a nihilizmus, az antiszemitizmus, a totalitarizmus ellen.

Miért mondom, hogy az nyújtotta az egyetlen szükséges fegyvert? Pontosan azért, mert egyrésztől mind a totalitarizmus, az antiszemitizmus, a világalomra törés hajtóereje, másrésztől az emberi jogok, a tolerancia, a szabadság, testvériség és egyenlőség eszméje egyformán ugyanannak a modern világnak a terméke. A modernitás eredményezte a módszeres szkepticizmust, amely a legjobb ellenméreg mind a nihilizmussal, mind pedig az ideológiákkal szemben.

Ezért tehát a modernitás nem lehetett a holokauszt hatékony előidézője, hiszen éppen a modernitás eredményezte a holokauszttal szembeni leghatékonyabb szellemi és tényleges ellenállást.

4. Végezetül széleskörűen elterjedt az a nézet, hogy ha nem is a modernitás úgy általában, de a modern technológia volt Auschwitz elégséges okozója. Igaz, a tömeges deportálások nem lettek volna lehetségesek vonatok nélkül, a gázkamrák nem működhetek volna gáz nélkül. A modern technológia nélkül a kényurak néhány év alatt több ezer, ám nem több millió ember meggyilkolását tudták volna csak megparancsolni. Jól tudjuk, hogy mind a gázt, mind pedig a vonatokat lehet jóra is használni. A technológia önmagában sem nem jó, sem nem rossz, lehet jó és lehet gonosz célokra is használni.

Azok a gondolkodók, akik a modern technológiát hibáztatják Auschwitzért, nem fogják elfogadni ezt az érvelést. Azt fogják felhozni, hogy a modern céltudatos racionalitásból következik a technológia alkalmazásának értéksemlegessége. A lényeg, hogy minél kisebb bevitelhez minél nagyobb kihazatalt rendeljünk. Vagyis logikus dolog a tömeggyilkossághoz a megfelelő technológiát alkalmazni.

Itt azonban fel kell tennünk azt a kérdést, hogy vajon a modernitás eszméje szempontjából közömbös dolog-e, hogy mit racionalizálunk. Ha ugyanis nem közömbös, akkor a modern technológia nem tehető felelőssé Auschwitzért. És jól tudjuk, hogy nem közömbös, hiszen ha az volna, az atomfegyverek már elpusztították volna a világot.

Sem egyenként a négy felsorolt feltétel (antiszemitizmus, totalitarizmus, modernitás, modern technológia), sem pedig ezek együtt nem lehettek Auschwitz szükséges feltételei.

Azt mondjuk: soha többé! Bár Auschwitzot nem lehet megismételni, de valami hasonlót azonban igen. Ami egyszer megtörtént, az a képzetnek részévé lesz, és ami elképzelhető, abból valóság is lehet.

Soha többé! Hogyan előzhetjük meg?

A válasz kézenfekvőnek tűnik. Megelőzhető, ha mozgósítunk minden szellemi és ha szükséges, intézményes erőt az antiszemitizmus és általában is a rasszizmus ellen, a totalitarizmus és a terror minden fenyegetése, régi és új ellen egyaránt. Megelőzhető, ha mozgósítjuk a szellemi és társadalmi erőforrásokat, mint például a toleranciát, a kölcsönös megértést, a kételkedést a totalitarizmus szellemiségével szemben, a nihilizmus és édestestvére, a fundamentalizmus ellen. Az embernek fejlesztenie kell a képzelőerejét.

Ehhez egy olyan világ kell, ahol a polgárok jogait törvények garantálják, ahol elismerik az emberi jogokat, ahol szólásszabadság van, és a sajtó szabad, azaz a liberális demokráciákban. Nincs sok liberális demokrácia, és azok is folyamatosan belső és külső nyomásnak vannak kitéve. Ráadásul ezekben nem is várható tényleges, csak formális konszenzus.

Előbb említettem, hogy dolgoznunk kell a képzelőerőnkön. Harcolnunk is kell érte. Hogy elképzelhessük a holokausztot, Auschwitzot. Dolgoznunk kell a kulturális emlékezetért.

A kulturális emlékezet más, mint a kollektív emlékezet.

A kollektív emlékezet azon kortársaink visszaemlékezésein alapul, akik beszámolnak a tapasztalataikról. Auschwitz kollektív emlékezete a túlélők visszaemlékezéseiben formálódik, tapasztalataikban, amiket Auschwitzban és általában a holokauszt idején szereztek. Napjainkra kevesen maradtak, és már csak kevés új visszaemlékezést várhatunk. A halottak nem emlékeznek, a holtak hallgatnak. Valóban?

Paul Celan írta az egyik költeményében: „Es wird warmer in der Welt- Und die Toten knospen und blühen.”

A meggyilkoltak, az egyetlenek, akik elmondhatnák az igazságot Auschwitzról, a kulturális emlé-

kezetben születnek újjá. A kulturális emlékezet felmelegít.

A kulturális emlékezetben benne van minden olyan dráma, vers, festmény, szobor, próza, amely transzcendentális szimbólumokra utal, olyan szimbólumokra, amelyeket nem lehet ábrázolni. A Sínait és a Golgotát nem tudjuk ábrázolni, ám a kulturális emlékezet, a zsidó-keresztény kultúra eme elsődleges narratívája megőrzi őket, pontosan azért, mert ábrázolhatatlanok. Vermeer festménye a levelet olvasó nőről egy ábrázolás. Nem érdekel minket az ábrázolás „modellje”, hiszen jól tudjuk, hogy az alkotás sokkal több nála – jelentésben, szépségben és jelentőségben egyaránt. Kulturális emlékezetünknek a festmény a része, nem a hölgy, akit Vermeer megfestett. Azonban ha Mantegna halott Krisztusát vagy Michelangelo Mózesét nézzük, tudjuk, hogy a művek mögötti Esemény messze fölötté áll az ember által készíthető legszebb festménynek vagy szobornak. Feltehetjük azt a kérdést is, hogy miért nem mondhatjuk el ugyanezt a görög vagy római mitológiák isteneinek ábrázolásairól. A válasz egyszerű: azok a görög és római istenek valóban holtak. Egyszóval, a kulturális emlékezetünkben ők csak műalkotásokban – ábrázolásokként – létezhetnek.

Így, ha egyetértünk azzal, hogy Auschwitzot nem lehet ábrázolni, és ezért csak hallgatás veheti körül, és emiatt nem beszélünk Auschwitzról, nem is írunk róla, rossz következtetést vonunk le. Bemutatni az ábrázolhatatlant olyan, mint egy szolgálat. A legnagyobb szolgálat, amit a megölt milliókért egyáltalán megtehetünk. Ahogyan azt Paul Celan költeményéből megérezhetjük: a halott kivirágzik

a kulturális emlékezetben. A kulturális emlékezetet gyermekeink és azok utódai öröklik, ők gazdagítják majd, és ezzel folytatják a gyászolás munkáját. Ebben a gyászmunkában az elpusztítottak és a már régóta eltávozott túlélők is újra itt lesznek velünk.

Soha többé! Hogyan tudjuk megelőzni a hasonló sátáni események bekövetkeztét?

Már szoltam erről: meg kell tennünk mindent azért, hogy kiszorítsuk az antiszemitizmust és a rasszizmus minden formáját. Azt is mondtam, hogy a liberális demokrácia, az állampolgári jogok gyakorolhatósága, az emberi és az általános szabadságjogok megőrzésével megvédhetjük világunkat a totalitarizmus fenyegetésétől, a nihilizmustól és a fundamentalizmustól, valamint a modern technológiával való visszaéléstől. Hogy megőrizzük világunkat, amennyire csak lehetséges, Auschwitz minden feltételétől.

De miért fogják ezt megtenni az emberek? Az egyik motivációjuk, vélhetően a legerősebb, az a Gonosz valódi arca, amelyet ismerünk már, a gonoszság, amelytől meg kell védjük a világunkat. Auschwitz az összes modern Gonosz transzcendentális szimbóluma. Végletes gonoszként a Gonosz reprezentációja. A modern Gonosz reprezentációja. Auschwitz minden értelmezése, legyen történeti, művészi vagy másféle, álljon akár a művészet legnagyobb alkotásaiból, vagy éppen giccsből, tartalommal tölti meg a történelmi képzeletet, és ennek révén növeli éberségünket, hogy megvédjük világunkat egy veszedelemtől, amely talán nincs is olyan nagyon távol.

Angolból fordította: Hidvégi Máté

Egy világ, amelynek hősökre van szüksége

Brecht *Galilei élete* című drámájában Andrea, Galilei fiatal tanítványa megrendültségében ezekkel a szavakkal bélyegzi meg a korszakot: „Szerencsétlen az az ország, amelynek nincsenek hősei!” Erre az idős tudós így válaszol: „Szerencsétlen az az ország, amelynek hősökre van szüksége!”² Ez az emlékmű olyan emberekről szól, akik olyan korban éltek, amelynek hősökre volt szüksége, de amelyben nagyon kevés hős élt. Ez az emlékmű a kivételnek állít emléket, nem a szabálynak.

Mi a hős? Ki a hős?

Platón azt hitte, hogy a *heros* ('hős') szó az *eros* ('szerelem') szóból származik. Filológiaiag helytelen, de filozófiailag helyes feltételezés. A hősiességnek csakugyan sok köze van a szeretethez. Azok az

emberek, akiket hősöknek neveznek, feláldoznak valamit olyasmért, ami még lényegesebb a számukra. Azért, amit a legjobban szeretnek. Mit tartanak az emberek általában lényegesnek? A gazdagságot, a dicsőséget, a jó társadalmi pozíciót, a test szabadságát, a hagyományt, az elismerést, az életet. Mit szeretnek a legjobban, mit nem áldoznak fel soha? A szellem szabadságát, szellemisségük legbelső magvát, erkölcsi meggyőződésüket, eszméiket. Miért áldoznak fel mindent? A népükért, a családjukért, az eszméikért, a gondolataikért, saját személyiségükért, más emberekért, az Istenért. Tehát egy olyan szeretetért, amely minden más jellegű szeretetüket felülmúlja.

Majd minden korszakban van a hősiességnek

egy mindenki által elfogadott modellje. Majd minden korszakban a katonák a leginkább tisztelt hősök, az olyan harcosok, akik sok ellenséget öltek meg a csatákban, és a győzelemért saját életükkel fizettek. Ezeknek a hősöknek a szeretete egy közös, sokak által megosztott, mondhatnánk úgy is, kötelező szeretet, amelyet egy közösség minden férfitagjától elvárnak. Ez a szeretet soha nem a kivétel, mindig a szabály. Némely ilyen hőst még ma is nagyra becsülünk, másokat komikusnak találunk, mint például Mucius Scaevolát, aki Róma iránti szeretetét azzal bizonyította, hogy a karját a tűzbe tartotta.

E hősök legnagyobbikának sincs semmi köze azokhoz a hőskökhöz, akiknek tiszteletére most ezt a beszédet tartom. Nem annyira szeretetük tárgyának különbözősége okán, hiszen sokan öközlük is a szeretett haza becsületét akarták megvédeni. De azok a tettek, amelyekkel ezt a szeretetet kifejezték, lényegesen különbözőek voltak. Az ő szeretetüket saját közösségük sem osztotta. Nem a szabály voltak, hanem a kivétel. Embertársaik nem tisztelték, meg sem értették őket, némelyiküket gyűlölték, megvetették, vagy örülteként kezelték.

A filozófusok jól ismerik ezt az ellentétes modellt. A mi hősiünk kezdettől fogva Szókratész volt. Egy olyan ember, akit a saját városa ítelt halálra, mert nem a polisz isteneit tisztelte, mert ideáljai a lelkiismeretéhez igazodtak, mert hű maradt az eszméihez, a gondolataihoz, a lelkiismeretéhez. Giordano Bruno is így cselekedett. Ők voltak a kivétel, nem a szabály. Nem azt mondták, hogy „persze, megteszem, amit mindenki elvár tőlem”, hanem ezt: „nem azt teszem, amit elvárnak tőlem, hiszen én magam valami másat várok el magamtól, azt, amit ideáljaimnak megfelelően a lelkiismeretem parancsol nekem”.

A bátorság összefügg a hűséggel. A szeretet hűséget tételez fel, a szeretett személyhez való hűséget. Meg kell kérdeznünk: kit is illet ez a szeretet? És ez a hűség? Hogyan fejeződik ki ez a szeretet?

Ki a bátor? Ki a hős?

Galilei tanítványának igaza van: rossz idők azok, amelynek nincsenek hősei. De Galileinek is igaza van: rossz idők azok, amelyeknek hősökre van szüksége. De mit jelent a hősiesség minden idők legrosszabbikában? Kik a hősök minden idők legrosszabbikában?

Lehetnek ők az igazságért és szabadságért bátran harcoló nők és férfiak, akik hasonlítanak a hitnek olyan jól ismert és tisztelt hőseihez, mint Morus Tamás vagy Husz János. De lehetnek egyszerű, tisztességes emberek is. Vannak ugyanis olyan idők, amelyekben a tisztességes ember hőssé válik,

hiszen ezekben az időkben a tisztességért halálbüntetés jár, amelyekben a tisztességes embereket örülteként, elmebetegként bélyegeznek meg. Vannak időszakok, amikor az értékek hierarchiája a feje tetejére áll, ahol azt az embert végzik ki, aki nem tesz hamis tanúbizonyságot, aki nem hajlandó megölni egy ártatlan embert, aki segít embertársainak életük megmentésében. Vannak korok, amikor a hazaárulás nem bűn, az igazságtalan háborúból való kimaradás nem a gyávaság jele, hanem a bátorságé.

Ennél az emlékműnél ma olyan emberekre emlékezünk, akiknek volt nevük. Olyan embereket tisztelünk most meg, akiknek a nevét, hosszú idő múlva, már megismerhettük. Olyan emberekre is tisztelettel emlékezünk, akiknek nem ismerjük a nevét. Ezzel az emlékművel megtiszteljük azoknak az elfelejtett, ismeretlen jó embereknek az emlékezetét is, akiknek oly sok halálra ítélt köszönhet az életét. Azokét, akik megvontak egy falat kenyeret saját maguktól, hogy másoknak adhassák, akik a menekülőket tanácsal és szállással segítették, akik leveleket csempészték a börtönökbe, akik figyelmeztették a menekülőket a veszélyre, akik nem voltak hajlandók az elűzöttek lakásait elfoglalni. Azért cselekedtek így, mert számukra ez volt a természetes, az ellentéte lett volna természetellenes.

Így együtt emlékezünk olyan emberekre, akiknek nevét és tetteit ismerjük és a névtelenül maradt jó emberekre. Tisztelettel gondolunk azokra a harcoló emberekre, akik erős eszmét követtek, és azokra, akik csak egyszerűen tisztességesek akartak volna maradni, azokra is, akik gyűlölték az erőszakot, és nem akartak együttműködni, mert nem tudtak együttműködni. Ahogyan Hilde Olday írta a versében: „Life is sometimes so oppressive, So unbearably hard, one must be brave to live at all: Far braver, than to hear the call, Of some great cause, To give One's life, and be done with all.” Az eszmék szeretete, az embertársak szeretete, a tiszta lelkiismeret szeretete, de a haza, az otthon szeretete, a hűség szeretete és az Isten szeretete is.

Hilde Monte-Olday, Hilde Meisel szocialista volt és zsidó, kezdettől fogva a náciizmus politikai ellenfele. Részt vett náciellenes szervezetek munkájában. Az ő nagy szerelme az eljövendő, egyesült, szocialista, igazságos és békés Európa volt. Ezért a jövőért halt meg.

Ernst Volkmann, aki megtagadta, hogy esküt tegyen Hitlerre, mert a hűségeskü csak Istent illeti meg. A családja elhagyta őt, a szomszédai azt hitték, hogy megőrült. Ő életét áldozta a szeretetért és a hűségért. Az Isten és a tönkretett haza iránt érzett szeretetért, hűségért halt meg.

Josef Anton King nyelvzseni volt, aki jó emberként tudását és képességeit először a kényszermunkásközzel folytatott békés és barátságos kapcsolat érdekében alkalmazta. Később, a keleti munkatáborban a Gestapo tolmácsaként a nyugati rádióadók üzeneteit közvetítette a fogvatartottaknak, és felvette a kapcsolatot egy ellenálló csoporttal is. Elfogták, Mauthausenbe deportálták, és kivégezték. Az ő szeretete szenvedő embertársaira irányult, akiknek először személyesen segített, később politikailag is támogatta. Az embertársai iránt érzett szeretetéből szabadságszeretet lett és hűség a jó lelkiismerethez.

August Weiss gyermekkorától kezdve pacifista volt. A náci ideológiát pacifizmusából következő módon utasította el. Nem akart katonaként harcolni. Fogolytársaival együtt az Aschendorfermoor koncentrációs táborba szállították, egy olyan táborba, amelyet kevesen éltek túl. Ott találkozott egy fogolytársával, akitől életében először hallott demokráciáról, sajtó- és vallásszabadságról. Akkor kezdett el, ahogy később mondta, pozitívan gondolkodni. Ettől kezdve nemcsak az erőszak elleni gyűlölete miatt szenvedett, hanem szabadságszeretete és demokratizmusa miatt is, a jövő érdekében.

Normális időkben megvetik a dezertőröket. De most nem normális időről beszélünk. A Wehrmachtot ott hagyók nem gyávák voltak, ellenkezőleg, nagyobb kockázatot vállaltak, mint a harcoló katonák. De nem akarták folytatni. Azt mondták nekik, nem a katona dolga eldönteni, hogy egy há-

ború igazságos vagy igazságtalan. Ők mégis döntöttek. Az ő szeretetük a választásra irányult, a választás szabadságára. Ketten közülük, Wilhelm Burtscher és Martin Lorenz életüket áldozták ezért a választásért.

Ahogy August Weiss írta: „mindenütt vannak jó emberek”. Vorarlbergben is voltak. A nevüket nem ismerjük. Sok osztrák zsidó (az én nagynéném is) Svájcba menekült Vorarlbergen keresztül, ahogy sok politikai üldözött is tette. Valaki segített nekik, valaki egy döntő pillanatban félrenézett, ahogyan a határokat őrző rendőrök közül is megtették néhányan.

Gonosz emberek is vannak mindenütt, ezt a két német katonaszökevény példája is mutatja. A legtöbb ember nem rossz és nem jó, csak gyáva, gyenge, parancskövető, a legtöbb ember elhiszi azt, amit elvárnak tőle.

Csak a kivételesen jók érdemlik meg az emlékező tiszteletet, mert ez a kivétel példaként szolgál.

Ez az emlékmű az emlékezés tiszteletére épült. Az adósságot illik megfizetni. Ez az emlékmű egy régi adósság megfizetésének szimbóluma is.

Szerencsésebb időkben élünk, olyan időkben, ahol az embernek nem kell az életével fizetnie a tisztességéért. Az erre való képességet ma is meg lehet tanulni. Ez az emlékmű figyelmeztet bennünket erre, ki tudja, szükségünk lesz-e még rá.

Németből fordította: Huszár Ágnes

Rohonc vára, avagy a radikális gonosz

Sok filozófus tagadja a radikális gonosz létezését. Egyetlen filozófus sem tagadja a gonosz létezését, különösen nem tömeggyilkosságok esetében. Többnyire azt sem tagadják, hogy minden ember választhat, hogy megtegyen, vagy ne tegyen meg valamit. A gonosz nem radikális, ha a tettes racionális, bár hamis okokra hivatkozhat, tehát olyanokra, amelyek a tettet magát nem igazolják, viszont a motivációit, okait, választásának módjait igen. A tett akkor sem radikálisan gonosz, ha a tettesek utólag bűnbánatot éreznek miatta. Ez utóbbi nagyon ritkán fordult elő a huszadik században, az előző annál gyakrabban.

Nagyon jól ismerjük az efféle hamis okokat: „Csak parancsnak engedelmesskedtem”, „Ha nem öltem volna, engem öltek volna meg”, „Mindenkinek ezt tette”, „Nem tudtam, mit cselekszem, meggyőztek róla, hogy pl. a zsidók halálos ellenségeink”, „Há-

borúban voltunk: a háborúban normális dolog az ölés”, „Nagyon fiatal voltam, befolyásolható és szegény, a náciik nagyon sokat segítettek nekem”. Soha nem hallottam egyetlen háborús bűnöstől, egyetlen tömeggyilkostól sem ezt: azért tettem, mert jólesett.

Ha a gonosz elv szabad utat enged a gonosz ösztönöknek, s a tettesek azt hiszik, hogy sem maga a tett, sem annak motivációja nem szorul rá az igazolásra, akkor beszélünk a radikális gonoszról. Ami Rohonc kastélyában 1945 virágvasárnapján történt, az a radikális gonosz létezésének bizonyítéka.

Nehéz elképzelni ezt a virágvasárnapot Rohoncon, 1945-ben. Battyhány grófné, született Thyssen Margit kastélyában nagy társaság gyűlt össze, a grófné barátokat, főleg náciikat lát vendégül. Férje Magyarországon időzik, szeretője, Oldenburg a házigazda, a jóvágású, fiatal intéző. Ünnepelnek, táncolnak és isznak.

Mit ünnepelnek ezek az emberek? Biztosan nem a német győzelmet. Közel a szovjet hadsereg, és a kapituláció sincs messze. Mit ünnepelnek hát? Azt, hogy az ő számukra mindez nem jelent semmit. Gazdagok, néhány nap múlva elutaznak Svájcba, nekik személyesen semmi veszténivalójuk nincsen.

A senkiföldjén ünnepelnek, ahol senki nem látja őket, ahol azt teszik, amit akarnak, ami szórakoztatja őket. Senki nem parancsol, senki nem ítél. A tökéletes akaratszabadság nagyon ritka helyzetében vannak. Amit itt tesznek, nem lehet igazolni, még hamis okokkal sem. Az abszolút akaratszabadság helyzetében a tettes abszolút módon felelős.

Ezen az éjszakán a kastély vendégei agyonlőtték 180-200 gyenge, beteg magyar zsidó kényszermunkást. Miért? Még hamis okok sincsenek. Miféle vádászat ez? A tettesek, mint az arisztokraták és vendégeik általában, vadásznak. De – és ezt a vadászat ellenségeinek is el kell ismerniük – a vadászat azért okoz örömet, mert az állatok valamilyen módon partnerek ebben. Az őzek futni tudnak, el is szaladhatnak, a felbőszült medve akár a vadászt is megtámadhatja. De a beteg, lesoványodott magyar zsidók nem tudtak elszaladni, legtöbbjük még menni is alig. Nem, ez nem vadászat volt, nem verseny, nem játék, hiszen játszótársak sem voltak.

Szadisták voltak ezek az emberek? Néhányan lehetnek azok, mindannyian biztosan nem. Elképzelhetetlen egy egész társaság csupa szadistából. Legalább egynek kellett közöttük lenni, aki „Nem, ezt aztán nem!”-et tudott volna mondani. Ezenkívül a szadistáknak szükségük van az ellenkezésre, ellenkezés nélkül nincsen élvezet.

Ki lőtt? Ki a felelős a tömeggyilkosságért?

Ezt a kérdést gyakran feltették, különösen Elfriede Jelinek, akinek a drámájában a grófnő maga lőtt. A grófnő rokonai tiltakoztak: nincsen rá bizonyíték, hogy személyesen tette volna. De ennek semmi jelentősége nincsen. Legalább három okból nincsen.

Először is: ha egy rablás során embereket ölnek, a sofőr, aki a kocsiban várt rájuk, ugyanannyira bűnös a gyilkosságban, mint a férfiak, akik a fegyvert elsütötték. Másodszor: a grófnőnek lett volna módja és alkalma tiltakozni, de nem tette. Harmadszor: honnan is tudjuk ezt? Franz Podezint, a főnácit, valamint Oldenburgot, aki egészen biztosan lőtt, a grófnő Svájcba menekítette, aztán megszervezte számukra a menekülést Dél-Amerikába. Ugyanannyira bűnös, mint ezek ketten és a többiek mind.

Térjünk vissza Rohoncra, a március 24-ről 25-re virradó éjszakára! A rohonci kastélyban rendezett estély résztvevői, Batthyányi grófné vendégei jókat esznek, talán túl sokat isznak, táncolnak, jól érzik

magukat a német katonai vereség idején. Nem a háború végét ünneplik, nem a nácizmus bukását. Ellenkezőleg. Ők is nácik, de legalábbis támogatják a nácikat, ez tehát az ő bukásuk is. Mit ünnepelnek akkor? Gyanítom, azt, hogy rájuk semmi sem érvényes. Semmi. Ők még azt is megtehetik, hogy agyonlövik a szegény, beteg, kiéhezett embereket.

Az abszolút akaratszabadság pillanatában lehull a fátyol. Az emberek olyannak mutatkoznak, amilyenek. Hogy filozófusként fejezzem ki magam: megjelenik a lényegük, semmi más, csak a lényegük. Ezzel az oktalan tömeggyilkossággal fejezik ki a lényegüket: a testet öltött radikális gonoszt. Régen beszéltek az ördögről. Az ördögnek van szabad akarata, nincs veszténivalója, de nyernivalója sincsen. Azért teszi a rosszat, mert a rosszat akarja. Ennek az estélynek a vendégei azért tették a rosszat, mert nem ismerték, vagy nem ismerték el a különbséget a jó és a rossz között. Nihilisták voltak.

Ami a rohonci kastélyban történt ezen a virágvasárnapon, nihilisták tette volt, nem vadászat és nem is játék. A vadászatot és a játékot meg lehet bánni, egyeseket később lelkiismeretfurdalás kínozhat, vagy megpróbálhatja a tettet igazolni (pl. be voltunk rúgva). Ezt a tömeggyilkosságot nem is szadista motivációból követték el. Mint már utaltam rá, egy estély minden vendége nem lehetett szadista. Ez az éjszaka rejtély marad, ha nem tételezzük fel a radikális gonosz létezését. A radikális gonosz nem tudja, mi is az a gonosz.

A tettesek motivációjának nincsen közvetlen kapcsolata náci ideológiájukkal. Ők ugyanis nem ismerték el a tetteiket, és így nem is racionalizálták a náci ideológiával. A grófnő még sok évig élt egy svájci családi kastélyban, versenylovakat tenyésztett, sok érmet nyert, családja nem kedvelte, de az ideológiák nem érdekelték. A rohonci tömeggyilkosság biztosan nem aggasztotta, el is felejtette.

De mégiscsak van kapcsolat a nácizmus és ezeknek a tetteseknek a nihilizmusa között. Nem az a kérdés, hogy vajon a grófnő vagy Oldenburg szenvedélyes híve volt a náci ideológiának, tehát a rasszizmusnak, nem is az, hogy miért barátkoztak a nácikkal, és miért támogatták őket. A nácik határon kívül helyezték a zsidó-keresztény hagyomány értékeit. A parancsolat így szól: ne ölj! Himmler azt mondta, öljetek, ha a párt ezt akarja. A tízparancsolat már nem volt érvényes. A rohonci kastély vendégei számára ez azt jelentette: ölhetek, ha akartok. Semmi különbség nincs aközött, hogy esztek, isztok, szeretkeztek vagy öltök. Az abszolút akaratszabadság helyzetében, bármilyen idegen tekintet távollétében ezek a nihilisták lettek a radikális gonosz megtestesítői.

Eddig csak a tettesekről beszéltünk, az áldozatokról pedig csak áldozatként. Pedig ők emberek voltak, és csak a tettesek tettei által váltak áldozatokká. Ismerjük több tettes nevét, de az áldozatok sorából csak keveset. Az egyik oldalon olyan emberek vannak, akiknek van jövőjük, a másikon pedig olyan emberek, akiknek őmiattuk, és csakis őmiattuk nincs jövőjük. Képzeld el ezeket a beteg, kiéhezett embereket, egy héttel a felszabadulásuk előtt. Az éhezés, a betegség ellenére ők már túléltek a legrosszabbat. Ausztriában vannak, itt már nincsenek SS-csapatok és nyilaskeresztesek sem. Egy rét, egy erdő, egy kert, egy kastély. Másokat féltenek, arra gondolnak, vajon élnek-e, és hol lehetnek. Elképzelik a találkozást a szüleikkel, feleségükkel, kedvesükkel, a közös jövőre gondolnak. Megértették vajon, mi történik velük, mi vár

rájuk az utolsó pillanatban, amikor meghallották az első lövéseket? Ervin Weisz, akinek sikerült elmenekülnie, nem tudott erről semmit mondani. Értelmetlen.

Utószó: Azt olvasom, a csontok kiásásakor valaki megjegyezte: ahelyett, hogy a zsidók csontjait tárnák fel, az általuk elrejtett aranyat kéne kiásni.

Németből fordította: Huszár Ágnes

JEGYZETEK

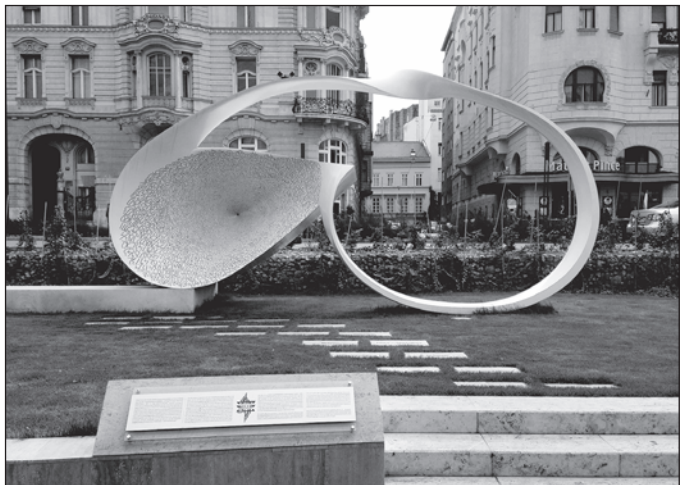
- ¹ *Is the representation of the Holocaust possible?* A szerző által a Nemzetközi Holokauszt Emléknapon, 2016. január 27-én Brüsszelben, az Európai Parlamentben elmondott beszéd.
- ² Bertolt Brecht: *Galilei élete*. (Ungvári Tamás fordítása) In: uő.: *Drámák*. Európa Kiadó, 1985, 511.

Az Élet Menete Szobor

Budapest belvárosában, az Erzsébet-híd pesti lábánál, örök mementóként a jövőért

Az Élet Menete Alapítvány minden évben megemlékezéseket szervez Budapesten és a zsidóság legnagyobb tragédiájának színhelyén, a lengyelországi Auschwitz-Birkenauban, ahol a világ legkülönbözőbb részeiről összegyűlt több ezer emlékező a két haláltábor közötti távolságot gyalog teszi meg, a halálmenetre emlékezve az „Élet Menetével”. Az Élet Menete Alapítvány emléképrogramjai egyszerre szólnak a jelenről és a múlttól. Csak a múlt hiteles megjelenítése, megértése és tudomásulvétele tud segíteni abban, hogy sikeresen küzdhessünk az emberellenes eszmék képviselői és gonoszágai ellen. Aki nem érti és ismeri fel a múlt lenyomatát jelenünkben, az kiszolgáltatottan áll saját jövője előtt. A felnövekvő nemzedékek történelmi tisztánlátásához újra meg újra fel kell idéznünk a 20. század sötét korszakait, szörnyű rémtetteit, hogy ne lehessen azokat letagadni, meghamisítani. Emlékezni és emlékeztetni – kötelesség!

„Az élet és a halál megállíthatatlanul, mint örvénylő spirál, váltja egymást az idők kezdete óta. A mű ennek az állandó körforgásnak állít emléket a zárt geometrikus és a nyitott organikus forma alkalmazásával. A szobor számspirálja a tábori tetoválásra, az identitás elvesztésére utal. Messzebből szemlélve ujjlenyomatra asszociálunk, mely megismételhetetlen legfőbb azonosítónk. A talapzat nélküli megfogalmazás pedig arra inspirál, hogy birtokba vegyük és használjuk a plasztika adta lehetőséget. A formák és a szimbólumok között azonban ott rejtőzik a témából fakadó örökös feszültség.”

www.eletmenete.hu • embermentok.eletmenete.hu
www.facebook.com/eletmenete • [www.facebook.com/emberek maradtak](https://www.facebook.com/emberek.maradtak)
info@eletmenete.hu